

Zwijgt God of luisteren wij niet?

Jesaja 6:1-13

- 1 In het sterfjaar van koning Uzzia zag ik de Heer, gezeten op een hoogverheven troon. De zoom van zijn mantel vulde de hele tempel.
- 2 Boven hem stonden serafs. Elk van hen had zes vleugels, twee om het gezicht en twee om het onderlichaam te bedekken, en twee om mee te vliegen.
- 3 Zij riepen elkaar toe: ‘Heilig, heilig, heilig is de HEER van de hemelse machten. Heel de aarde is vervuld van zijn majesteit.’
- 4 Door het luide roepen schudden de deurpinnen in de dorpels, en de tempel vulde zich met rook.
- 5 Ik schreeuwde het uit: ‘Wee mij! Ik moet zwijgen, want ik ben een mens met onreine lippen, en ik leef te midden van een volk dat onreine lippen heeft. En nu heb ik met eigen ogen de koning, de HEER van de hemelse machten, gezien.’
- 6 Toen nam een van de serafs met een tang een gloeiende kool van het altaar en vloog daarmee op mij af.
- 7 Hij raakte mijn mond ermee aan en zei: ‘Nu zijn je lippen gereinigd. Je schuld is geweken, je zonden zijn tenietgedaan.’
- 8 Daarop hoorde ik de stem van de Heer zeggen: ‘Wie zal ik sturen? Wie kan namens ons gaan?’ Ik antwoordde: ‘Hier ben ik, stuur mij.’
- 9 Toen zei hij: ‘Ga en profeteer het volgende tegen dit volk: “Luister goed, maar **begrijpen** zul je het **niet**; kijk goed, maar **inzien** zul je het **niet**.”
- 10 Maak het hart van het volk ongevoelig, stop hun oren toe, smeer hun ogen dicht. Dan kunnen ze met hun ogen niet zien, met hun oren niet luisteren, en tot hun hart zal het niet doordringen. Ze zullen niet naar mij terugkeren en geen herstel vinden.’
- 11 Ik vroeg: ‘Hoe lang, Heer?’ Hij antwoordde: ‘Totdat de steden en huizen geheel verlaten zijn en er geen mens meer woont, tot heel het land verwoest is, één grote woestijn.’
- 12 Totdat de HEER de mensen heeft weggevoerd en er totale verlatenheid heerst in het land.
- 13 En als er nog een tiende deel achterblijft, dan gaat ook dat in vlammen op, zoals een eik of een terebint wordt geveld voor een vuur. Er blijft slechts een stronk over, en het zaad in die stronk is heilig.’ *Toen nam een van de serafs met een tang een gloeiende kool van het altaar en vloog daarmee op mij af. Hij raakte mijn mond ermee aan en zei: ‘Nu zijn je lippen gereinigd. Je schuld is geweken, je zonden zijn tenietgedaan.’*

Na de glorieuze doortocht door de Rietzee komen de Israëlieten nu aan bij de berg Sinaï. Deze passage is verbonden met de tekst die beschrijft hoe de Israëlieten JHWH ontmoeten en de Tien Woorden (Geboden) ontvangen. Door de rabbijnen is een hoofdstuk uit Jesaja uitgekozen dat hetzelfde soort taal en beelden hanteert om de verbinding te maken: vleugels, heilig, rook (zie boven). In de tekst van deze week staat de beroemde zin: Kadosj, Kadosj, Kadosj (heilig, heilig, heilig) die geciteerd wordt in de Kedoetsja tijdens de Amida (het gebed). Jesaja beschrijft een visioen van God, gelijkend op de theofanie (Godsverschijning) op de Sinaï.

Kommentaar

Jesaja leefde in het zuidelijk koninkrijk Juda in de tweede helft van de 8ste eeuw v Chr. In deze veelbewogen periode hoopte het noordelijke rijk Israël het zuidelijke rijk Juda te veroveren. Aan de beschrijving door Jesaja van de mislukking van deze onderneming voegen de rabbijnen aan het einde van de verbonden teksten twee regels naschrift toe met een messiaanse visie van Jesaja: de troon van David zal worden opgericht.

De openbaring van God op de berg Sinaï is een centrale gebeurtenis in de Tora: God voerde de Israëlieten uit Egypte om ze te ontmoeten op Sinaï. De dramatische beelden van het geven van de Tien woorden/Uitspraken wordt beschreven met rook en donder en bliksem - een opzienbarend licht-en-geluid voorstelling! De tekst lijkt te zeggen: "Als je erbij was geweest, had je het niet over het hoofd kunnen zien." Maar een atheïst op de berg Sinaï zou wel de bliksem hebben gezien en de donder gehoord, maar zich zou niet hebben afgevraagd wat er allemaal aan de hand was.

We weten dat Israël, dat op de slenk tussen Syrië en Afrika ligt, gewend is aan aardbevingen. Een rationele toeschouwer zou de verschijnselen hebben toegeschreven aan een aardbeving. Soms komt er tijdens een aardbeving brandbaar gas vrij dat dan in vuur en vlam ontbrandt. Zo een gebeurtenis was in ieder opzicht niet schokkend. Volgens het boek Sjemot [Exodus] was "geheel Israël" getuige van de donder en bliksem.

Jesaja beschrijft ook een visioen van God en hoewel zijn lippen zijn gezuiverd, wordt zijn boodschap niet gehoord. Zoals het hart van de Farao verhard werd, zullen de oren van de Israëlieten worden afgesloten en hun ogen worden verduisterd. Het lijkt wel of God tegenwoordig niet meer spreekt zoals in Tora wordt beschreven. Als wij dan nog Gods stem horen spreken, dan voelen we de aarde niet bewegen.

Exodus 20

1 Toen sprak God deze woorden:

2 'Ik ben de HEER, uw God, die u uit Egypte, uit de slavernij, heeft bevrijd.

3 Vereer naast mij geen andere goden.

4 Maak geen godenbeelden, geen enkele afbeelding van iets dat in de hemel hier boven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde.

5 Kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want ik, de HEER, uw God, duld geen andere goden naast mij. Voor de schuld van de ouders laat ik de kinderen boeten, en ook het derde geslacht en het vierde, wanneer ze mij haten;

6 maar als ze mij liefhebben en doen wat ik gebied, bewijs ik hun mijn liefde tot in het duizendste geslacht.

7 Misbruik de naam van de HEER, uw God, niet, want wie zijn naam misbruikt laat hij niet vrijuit gaan.

8 Houd de sabbat in ere, het is een heilige dag.

9 Zes dagen lang kunt u werken en al uw arbeid verrichten,

10 maar de zevende dag is een rustdag, die gewijd is aan de HEER, uw God; dan mag u niet werken. Dat geldt voor u, voor uw zonen en dochters, voor uw slaven en slavinnen, voor uw vee, en ook voor vreemdelingen die bij u in de stad wonen.

11 Want in zes dagen heeft de HEER de hemel en de aarde gemaakt, en de zee met alles wat er leeft, en op de zevende dag rustte hij. Daarom heeft de HEER de sabbat gezegend en heilig verklaard.

12 Toon eerbied voor uw vader en uw moeder. Dan wordt u gezegend met een lang leven in het land dat de HEER, uw God, u geven zal.

13 Pleeg geen moord.

14 Pleeg geen overspel.

15 Steel niet.

16 Leg over een ander geen vals getuigenis af.

17 Zet uw zinnen niet op het huis van een ander, en evenmin op zijn vrouw, op zijn slaaf, zijn slavin, zijn rund of zijn ezel, of wat hem ook maar toebehoort.'

18 Heel het volk was getuige van de donderslagen en lichtflitsen, het schallen van de ramshoorn en de rook die uit de berg kwam. Bij die aanblik deinsden ze achteruit, en ze bleven op grote afstand staan.

19 Ze zeiden tegen Mozes: ‘Spreekt u met ons, wij zullen naar u luisteren. Maar laat God niet met ons spreken, want dan sterven we.’

20 Maar Mozes antwoordde: ‘Wees niet bang, God is gekomen om u op de proef te stellen en u met ontzag voor hem te vervullen, zodat u niet meer zondigt.’

21 En terwijl het volk op een afstand bleef staan, ging Mozes naar de donkere wolk waarin God aanwezig was.

Nauwkeurig beschouwd zegt de Tora dat de Israëlieten Gods stem niet **hoorden**. Zij **zagen** de donder (*kolot* kan ook stemmen betekenen), (Exodus 20:15) en God zegt: “*je hebt zelf gezien, dat Ik vanuit de hemel met je sprak*”. Gezien? Moet daar niet staan: ‘gehoord’? Dit lijkt toch erg ongewoon.

In het Jodendom staat het woord ‘*Sjema*’ (luisteren en begrijpen) centraal. Het gebruik van het woord ‘*raä*’, zien, voor een hoorbaar element impliceert voor de rabbijnen, dat de Israëlieten ‘de geluiden zagen’ en ‘de visioenen hoorden’, met andere woorden dat de ervaring van de openbaring zo bijzonder was en overweldigend dat de grenzen tussen de zintuigen wegvielen.

De midrasj, die een verbinding legt tussen het geven van de Tora en het ‘Kadosj, Kadosj, Kadosj’ (heilig, heilig, heilig) van Jesaja, lijkt te zeggen dat het unieke van Sinaï niet was dat God sprak, maar dat de wereld stil was.

Wat hoorden/zagen de Israëlieten? Waardoor werden de aanwezigen zo getransformeerd op Sinaï? Zouden **wij** meer hebben ervaren dan donder en bliksem, als we erbij geweest waren? Misschien kunnen we alleen beginnen te horen als we ons van alle afleidende geluiden om ons heen afsluiten. Misschien kunnen we pas een begin maken met zien als we erkennen dat ons leven betekenis heeft. **Wat we ons moeten afvragen is: zwijgt God of luisteren wij niet?**

Lucas 16

De oneerlijke rentmeester

1 **Hij richtte zich ook tot zijn leerlingen:** ‘Er was eens een rijke man die een rentmeester had en te horen kreeg dat de rentmeester zijn eigendommen verkwistte.

2 De rijke man riep de rentmeester bij zich en zei tegen hem: “Wat hoor ik over jou? Leg verantwoording af van je beheer, *want je kunt niet langer rentmeester blijven.*”

3 Toen zei de rentmeester bij zichzelf: Wat moet ik doen nu mijn heer mij het beheer afneemt? Werken op het land kan ik niet, en voor bedelen schaam ik me.

4 Maar ik weet al wat ik moet doen om ervoor te zorgen dat de mensen, wanneer ik van mijn beheerderstaak ben ontheven, mij bij hen thuis ontvangen.

5 Een voor een riep hij de schuldenaars van zijn heer bij zich. De eerste vroeg hij: “Hoeveel bent u mijn heer schuldig?”

6 “Honderd vaten olijfolie,” antwoordde de schuldenaar. De rentmeester zei tegen hem: “Hier is uw schuldbewijs, ga zitten en maak er gauw vijftig van.”

7 Daarna vroeg hij aan de volgende schuldenaar: “En u, hoeveel bent u schuldig?” “Honderd balen graan,” luidde het antwoord. De rentmeester zei: “Hier is uw schuldbewijs, maak er tachtig van.”

8 En de heer prees de *oneerlijke rentmeester* omdat hij slim had gehandeld. De kinderen van deze wereld gaan immers slimmer met elkaar om dan de kinderen van het licht.

9 Ook ik zeg jullie: maak vrienden met behulp van de valse mammon, opdat jullie in de eeuwige tenten worden opgenomen wanneer de mammon er niet meer is.

10 Wie betrouwbaar is in het geringste, is ook betrouwbaar als het om veel gaat, en wie oneerlijk is in het geringste is ook oneerlijk als het om veel gaat.

11 Als jullie onbetrouwbaar blijken in de omgang met de valse mammon, wie zal jullie dan werkelijk belangrijke dingen toevertrouwen?

12 En als jullie onbetrouwbaar blijken met wat een ander toebehoort, wie zal jullie dan geven wat jullie zelf toekomt?

Kommentaar

De knecht – onnutte knechten.

Hier richt Jezus zich tot de discipelen. Een Heer had een 'conciërge'.

Jakobus 1:

25 Wie zich daarentegen spiegelt in de volmaakte wet die vrijheid brengt, en dat blijft doen, niet als iemand die hoort en vergeet, maar als iemand die ernaar handelt – hem valt geluk ten deel, juist om wat hij doet.

26 Wie meent dat hij God dient, terwijl hij zijn tong niet kan beteugelen, zit op een dwaalspoor, en heel zijn godsdienst is vergeefse moeite.

27 Voor God, de Vader, is alleen dit reine, zuivere godsdienst: weduwen en wezen bijstaan in hun nood, en je in acht nemen voor de wereld en onberispelijk blijven.

Geprezen om zijn verstandig zijn *phronimôs* φρονίμως

Mat 10:16

Bedenk wel, ik zend jullie als schapen onder de wolven. Wees dus scherpzinnig als een slang, maar behoud de onschuld van een duif.

Sluwer φρονιμώτεροι

In ons luisteren naar God moeten we 'sluwer' zijn dan de mensen van de wereld. In feite moeten we vertalen verstandiger, scherpzinniger, onschuldiger, authentieker, actief waarheidsgetrouwer.. meer rentmeester.

Dat is wat de Heer prijst, niet de fraude. Het kan lijken op omkoperij. De begunstigden zullen je in de hemel (de eeuwige tenten: τὰς αἰωνίους σκηνάς.) voorsprekers zijn. Als rentmeesters kunnen we niets geven.

De wijze is 'rijk tegenover God'¹. Hij verzamelt geen schatten waar de mot aan kan.

Dat is betrouwbaarheid. Trouw is degene die luistert en doet.

Die serieus met hun geld omgaan. Daar stuurt Jezus op aan. Dat is een hele opdracht.

Geld moet voor de mens van de wereld verdedigd worden, desnoods met wapens.

De vraag die hier ter sprake komt is moeten we ons hierin niet bekeren.

De bekering bestaat erin van ons af te vragen hoe wij ermee omgaan.

Brangen we geluk voor de andere. Of gaat het enkele en alleen om de economie.

De knecht is een οἰκονόμος, als geld de norm is dan is dat een dienst aan de geldduivel die hier de mammon wordt genoemd.

Ter verheldering van de juridische achtergrond van deze verzen wordt er wel op gewezen dat in contracten alleen totaalbedragen werden vastgelegd, die bestonden uit de feitelijk verschuldigde som, vermeerderd met een bedrag voor rente. Op die manier omzeilde men het verbod om rente te vragen². De rentmeester zou dan met zijn aanpak de belangen van zijn heer niet schaden.

Men heeft het uiteraard met die passage voortdurend moeilijk gehad. Pinchas Lapide ziet er een spottend Joodse stijlfiguur in, die precies het omgekeerde zei.

Feit blijft dat het Jezus erom te doen is de vraag te stellen: Hoe ga je om met geld.

Het is alleen moreel wanneer het andere niet ongelukkig maakt.

Randgegevens:

vaatjes: Een vaatje (lett.: 'bat') is een inhoudsmaat (ca. 36 liter).

¹ Lucas 12:21: "Zo vergaat het iemand die schatten verzamelt voor zichzelf, maar niet rijk is bij God."

² Exodus 22:24; Leviticus 25:36-37.

zakken: Een zak (lett.: 'kor') is een inhoudsmaat (ca. 360 liter).

"*De kinderen van deze wereld*": Deze uitdrukking is een uitdrukking die ook staat in 20:34. "*de kinderen van het licht*"³ doen ons denken op de geschriften van Qumran waar de leden van de gemeente vaak aangeduid worden als de kinderen van het licht en hun tegenstanders als de kinderen van de duisternis.: de hoogmoedigen, die de waarheid niet doen, die zich vroom wanen.

Op wie dat zijn gaat de tekst verder.

Kinderen van het licht.

13 Geen enkele knecht kan twee heren dienen: hij zal de eerste haten en de tweede liefhebben, of hij zal juist toegewijd zijn aan de ene en de andere verachten. Jullie kunnen niet God dienen én de mammon.'

14 De Farizeeën, die geldzuchtig waren, hoorden dit alles aan en ze haalden honend hun neus voor hem op.

15 Maar Jezus zei tegen hen: 'U wilt bij de mensen altijd voor rechtvaardig doorgaan, maar God kent uw hart. Wat bij de mensen in hoog aanzien staat, is een gruwel in de ogen van God.

16 De Wet en de Profeten gaan tot aan Johannes: sindsdien wordt het koninkrijk van God verkondigd, en iedereen wordt met klem genodigd binnen te komen.

17 Maar nog eerder vergaan hemel en aarde dan dat er ook maar één tittel van de wet wegvalt.

18 Wie zijn vrouw verstoot en met een ander trouwt, pleegt overspel, en ook wie trouwt met een vrouw die door haar man is verstoten, pleegt overspel.

Kommentaar

De uitspraken van Jezus gaan duidelijk in de richting van de authenticiteit waar iedereen zich moet in bekeren. God kent ons hart en we zullen Hem niet verschalken⁴.

Niemand kan zichzelf in de hemel prijzen. Die dat doet die wordt bijbels vergeleken met Antiochus Epiphanes die Zeus in plaats van JHWH plaatste in de tempel⁵.

set up an altar to Zeus in place of that to Jehovah. There is withering scorn in the use of this phrase by Jesus to these pious pretenders.

De Wet van God, Wet en Profeten, Godsdienst in mensendienst en vice versa, dat is pas duurzaam.

De stip, de iota, dat zijn de kleinste dingen, die worden aan het woord niet gewijzigd.

Er was een rijk man.

19 Er was eens een rijke man die gewoon was zich te kleden in purperen gewaden en fijn linnen en die dagelijks uitbundig feestvierde.

20 Een bedelaar die Lazarus heette, lag voor de poort van zijn huis, overdekt met zweren.

21 Hij hoopte zijn maag te vullen met wat er overschoot van de tafel van de rijke man; maar er kwamen alleen honden aanlopen, die zijn zweren likten.

22 Op zekere dag stierf de bedelaar, en hij werd door de engelen weggedragen om aan Abrahams hart te rusten. Ook de rijke stierf en werd begraven.

23 Toen hij in het dodenrijk, waar hij hevig gekweld werd, zijn ogen opsloeg, zag hij in de verte Abraham met Lazarus aan zijn zijde.

³ Vgl. Joh 12:36.

⁴ Vgl. 1 Samuël 16:7; 1 Koningen 8:39; 1 Kronieken 28:9; Spreuken 21:2; 24:12 en Handelingen 1:24; 15:8.

⁵ Mattheus 24:15; Marcus 13:14.

24 Hij riep: “Vader Abraham, heb medelijden met mij en stuur Lazarus naar me toe. Laat hem het topje van zijn vinger in water dompelen om mijn tong te verkoelen, want ik lijd pijn in deze vlammen.”

25 Maar Abraham zei: “Kind, bedenk wel dat jij je deel van het goede al tijdens je leven hebt ontvangen, terwijl Lazarus niets dan ongeluk heeft gekend; nu vindt hij hier troost, maar lijd jij pijn.

26 Bovendien ligt er een wijde kloof tussen ons en jullie, zodat wie van hier naar jullie wil gaan dat niet kan, en ook niemand van jullie naar ons kan oversteken.”

27 Toen zei de rijke man: “Dan smee ik u, vader, dat u hem naar het huis van mijn vader stuurt, 28 want ik heb nog vijf broers. Hij kan hen dan waarschuwen, zodat ze niet net als ik in dit oord van martelingen terechtkomen.”

29 Abraham zei: “Ze hebben Mozes en de profeten: laten ze naar hen luisteren!”

30 De rijke man zei: “Nee, vader Abraham, maar als iemand van de doden naar hen toe komt, zullen ze tot inkeer komen.”

31 Maar Abraham zei: “Als ze niet naar Mozes en de profeten luisteren, zullen ze zich ook niet laten overtuigen als er iemand uit de dood opstaat.””

Kommentaar

De rijke en Lazarus worden tegenover mekaar gezet in het verhaal.

De rijke is in purper en fijn linnen gekleed. De bedelaar met zweren overdekt. De hond is ofwel zijn lotgenoot, of wel zijn concurrent. De bedelaar zit ook aan het portaal van de rijke. Hij krijgt de kruimels.

Kruimels zijn voor de honden (heidenen?). In het verhaal van de barmhartige vader voedt de 'verlorene' zich met de kruimels.

Het gaat verder over 'rijk (voor God⁶)' en 'rijk (voor de wereld)'

Vreemde combinatie maar de hond was de bewaker van de onderwereld. Het Griekse woord 'hades' zet ons in die context.

Er is nogal wat te doen om het onderscheid tussen 'hades', 'sheol' en 'gehenna'.

We proberen hier iets te verduidelijken.

We komen geregeld de vertaling hel tegen.

Deze veralgemening is wellicht wat te eenvoudig.

Hades

Hades (Grieks: Αΐδης), ook wel **Haidēs**, **Ploutoon** (Gr.) of **Pluto**, **Orcus** (Lat.) is een figuur uit de Griekse mythologie. Hij is de god van de dood en heerser van de gelijknamige onderwereld of Schimmenrijk. Tevens is hij de god van de rijkdom en de kostbare metalen.

Zoon van Kronos en Rheia, echtgenoot van Persephone.

Hades is een broer van Zeus, Poseidon, Hera, Hestia en Demeter. Bij de verdeling van de macht over de wereld tussen Zeus, Poseidon en hemzelf viel hem het onderaardse dodenrijk

⁶ Weggelegd voor de kinderen van het licht.

ten deel en daarmee werd hij de derde wereldheerser. Hades viel hetzelfde lot ten deel als zijn broers en zusters: hij werd opgegeten door zijn vader Kronos en later weer uitgespuugd. Ook hij nam deel aan de Titanenstrijd aan de zijde van Zeus. In zijn donkere rijk, de onderwereld, is Hades een hard en meedogenloos heerser. Hij staat aan niemand toe terug te keren naar het rijk der levenden. Verscheidene demonen en geesten zijn in zijn dienst, zoals Charon de veerman die met zijn bootje de zielen van overledenen de rivier de Styx overzet tegen betaling van een obool (een geldstuk dat voor dit doel in de mond van de overledene werd gelegd).

De attributen van Hades zijn de hoorn des overvloeds, de tweetand en cerberos. Cerberos is de driekoppige hond van Hades. Verder heeft Hades ook wel eens een zak met geld bij zich, omdat hij ook wel eens geëerd werd als god van de rijkdom. Dat is ook af te leiden van zijn naam: *πλουτος* (*ploutos* = rijkdom). Ook heeft Hades een helm die hem onzichtbaar kan maken gekregen van de cyclopen.

Deze laatste verwijzing brengt ons bij het Hebreeuwse woord sjeol

Sjeol שְׂאוֹל

In de NBG komt het woord onderwereld maar 6x voor en iedere keer in Ezechël als vertaling van de wereld onder *בְּאֶרֶץ תְּהוֹמֹת*. De Statenvertaling vertaalt 45 x het woord 'hel'⁷. "Toen de lasso's van de dood mij omsnoerden, helleketens mij knevelden, beklemmende angst mij overviel"⁸. Hier zien we dat de exegeet – vertrekkend van de algemene tijdsgebonden cultuur - er niet onmiddellijk een straffende hel in vooronderstelt. De NBV vertaling maakt het nog serene "Banden van de dood omknelden mij, angsten van het dodenrijk grepen mij aan, ik voelde angst en pijn". De hades of de sjeol was voor iedereen

De sjeol is naar Joodse inhoud het ongeziene. Zoals Hades bij Grieken zich onzichtbaar kon maken. Het is dus gewoon de *woon- of verblijfplaats van de overledenen*. In de Nederlandse vertalingen (NBG51, Staten, etc) wordt het woord Hades doorgaans vertaald met *hel*. Hier maakt men dus de vooronderstelling dat het altijd gaat om 'straf'.

De schoot van Abraham

In de schoot van Abraham is een uitdrukking uit het Jodendom omschreven als 'met zijn voorvaderen verenigd worden'⁹. Een plaats in iemands schoot duidt op een intieme betrekking¹⁰, vgl. Joh 1,18; 13,23.

Mozes en de Profeten: Deze verzen bevestigen nogmaals de blijvende betekenis van de Wet en de Profeten: zelfs de opstanding van iemand uit de doden heeft geen overtuigingskracht voor wie zich niet houdt aan de woorden van de Schrift.

Gehenna

Lucas 16:28 en Matteus 23:33¹¹

Deze passage heeft Dante geïnspireerd¹².

Mogelijke commentaren:

⁷ Ook hel klinkende muziekinstrumenten horen hierbij.

⁸ Psalm 116:3 Willebrordvertaling.

⁹ Genesis 25:8.17; 35:29; 49:29.33; Numeri 27:13; Deuteronomium 32:50; 2 Koningen 22:20.

¹⁰ Johannes 1:18; 13:23.

¹¹ " Slangen zijn jullie, addergebroed, hoe denken jullie te kunnen ontkomen aan een veroordeling tot de Gehenna?" (NBV)

¹² *Purg.* iii, 114.